

11

ધંધાની સામાજિક જવાબદારી (Social Responsibility of Business)

આ પ્રકરણમાં તમે શું શીખશો ?

- 11.1 ધંધાની સામાજિક જવાબદારીનો ખ્યાલ
  - 11.1.1 સામાજિક જવાબદારીની વ્યાખ્યા
- 11.2 ધંધા સાથે હિત ધરાવતાં જૂથો પ્રત્યે સામાજિક જવાબદારી
  - 11.2.1 માલિકો પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી
  - 11.2.2 રોકાણકારો પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી
  - 11.2.3 કર્મચારીઓ પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી
  - 11.2.4 ગ્રાહકો પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી
  - 11.2.5 પુરવઠો પૂરો પાડનાર પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી
  - 11.2.6 સરકાર પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી
  - 11.2.7 સમાજ પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી
- 11.3 ધંધાકીય એકમ અને પર્યાવરણની જાળવણી
- 11.4 ધંધાકીય નીતિમંત્રા
- 11.4.1 ધંધાકીય નીતિમંત્રાનાં તત્ત્વો

પ્રસ્તાવના

ધંધો એ આર્થિક પ્રવૃત્તિ છે, જે નફો કમાવવાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવે છે. તેમ છતાં પણ આપણે કેટલાય ધંધાકીય એકમોને વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં કાર્ય કરતા જોઈએ છીએ. ધંધાકીય એકમ દ્વારા કરવામાં આવતી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ ધંધાને સીધી રીતે નફો કમાવવામાં મદદરૂપ થતી નથી. તેમ છતાં પણ એકમ દ્વારા આ પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવતી હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે કેટલાક ધંધાકીય એકમો દ્વારા જાહેર બગીચાનું નિર્માણ કરવામાં આવતું હોય છે અને /અથવા તેની જાળવણી પણ કરવામાં આવતી હોય છે. જ્યારે કેટલાક ધંધાકીય એકમો તેમની પેદાશની ગુણવત્તા સુધારવા માટે સંશોધનો થકી પ્રદાન કરતા હોય છે. ધંધાકીય એકમો તેમના કર્મચારીઓ અને કુદુંબીજનો માટે રહેણાણ, વાહન-વ્યવહારની સુવિધા, તેમના બાળકોને શિક્ષણની સુવિધા અને આરોગ્યવિષયક સુવિધાઓ પૂરી પાડતા જોવા મળે છે. વળી કેટલાક ધંધાકીય એકમો ગરીબ દર્દીઓને ઓછા ખર્ચથી અથવા વિનામૂલ્યે તબીબી સારવાર અને દવાઓ પૂરી પાડવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. ધંધાકીય એકમો દ્વારા રાખ્યી અને આંતરરાખ્યી કક્ષાની રમત-ગમત કે સાંસ્કૃતિક સ્પર્ધાઓમાં નાણાકીય મદદ પૂરી પાડી આ પ્રવૃત્તિઓને પુરસ્કૃત કરવામાં આવે છે. ધંધાકીય એકમોની આ તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં સામાજિક જવાબદારીનો ખ્યાલ રહેલો છે.

11.1 ધંધાની સામાજિક જવાબદારીનો ખ્યાલ

ધંધો એ સમાજનું અવિભાજ્ય અંગ છે. કોઈ પણ ધંધાકીય પ્રવૃત્તિને સમાજથી બિનન જોઈ શકાય નહિ. સમાજના જુદા-જુદા વર્ગોએ ધંધાના વિકાસમાં ફાળો આપેલો હોય છે. ધંધો જે આવક મેળવે છે તે આવક પણ સમાજના જુદા જુદા વર્ગોમાંથી જ આવે છે. તેથી કોઈ પણ ધંધાકીય એકમે પોતે મેળવેલ લાભ કે આવકમાંથી કેટલોક ભાગ સમાજ ઉપયોગી કાર્યમાં પ્રદાન કરવો તે એકમની જવાબદારી બને છે. કોઈ પણ ધંધા ધંધાકીય એકમે આ લાભ સમાજને આપવો કે ન આપવો અથવા કેટલી માત્રામાં આપવો તે સામાન્ય રીતે જાતે નક્કી કરવાનું હોય છે. આમ, સામાજિક જવાબદારી એ ધંધાની નૈતિક જવાબદારી છે.

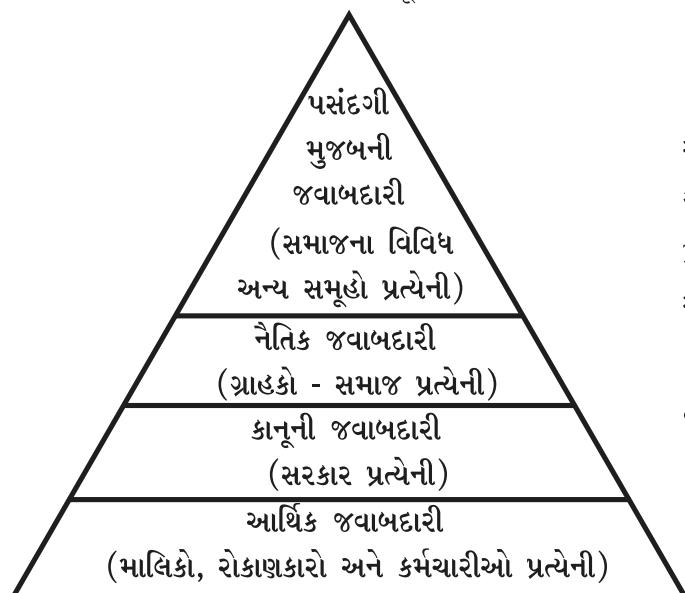
કંપનીલક્ષી સામાજિક જવાબદારીનો ખ્યાલ યુ.એસ.એ.માં 1963માં એચ. આર. બોવેનના સંશોધનપત્ર દ્વારા સૌપ્રથમ ૨જી કરવામાં આવ્યો. ત્યારથી લઈ આજ સુધી કંપનીલક્ષી સામાજિક જવાબદારીનો ખ્યાલ ચર્ચાનું કેન્દ્ર બન્યો છે. ટકાઉ વિકાસ માટેની વિશ્વ વેપાર પરિષદના જણાવ્યા અનુસાર કંપનીની આર્થિક વિકાસ માટેની, કર્મચારી અને તેના પરિવારના જીવનધોરણની ગુણવત્તામાં સુધારા માટેની, સ્થાનિક સમુદાયો અને સમાજ પ્રત્યેની નૈતિક પ્રતિબદ્ધતા એટલે કંપનીલક્ષી સામાજિક જવાબદારી.

વિસ્તૃત રીતે જોવામાં આવે તો કંપનીની બધી સામાજિક જવાબદારીઓ કંપની સાથે સંલગ્ન હિતધારકોની તરફેણમાં કરવામાં આવેલી નીતિઓ, કાર્યક્રમો અને પ્રકલ્પોનું સંકલન છે, જે આ હિતધારકો પ્રત્યેની જવાબદારી અંતર્ગત કંપનીને નિર્ણયો

લેવા માટે ફરજ પૂરી પડે છે. સામાન્ય રીતે સામાજિક જવાબદારી એ સ્વૈચ્છિક અને ભરજિયાત ઘ્યાલ છે; પરંતુ નવા કંપની ધારા-2013 અનુસાર તેને ફરજિયાત સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે. તેથી કંપની સ્વરૂપના એકમો માટે હવે સામાજિક જવાબદારી ફરજિયાત ગણી શકાય.

કંપનીધારા-2013ની કલમ 135 અનુસાર 1 એપ્રિલ, 2014થી જે કંપનીઓનું વાર્ષિક ટર્નઓવર (વેચાણ ઊથલો) ₹ 1000 કરોડથી વધુ હોય અથવા જેનું ચોખ્યું મૂલ્ય ₹ 500 કરોડથી વધુ હોય અથવા કોઈ એક નાણાકીય વર્ષનો નફો ₹ 5 કરોડથી વધુ હોય તેવી કંપનીને ફરજિયાત કંપનીલક્ષી સામાજિક જવાબદારીની જોગવાઈઓ લાગુ પડશે. આવી કંપનીઓએ તેમના નાણાકીય વર્ષની અગાઉનાં ત્રણ વર્ષના સરેરાશ નફાના ઓછામાં ઓછા 2 % સામાજિક જવાબદારીની પ્રવૃત્તિઓ માટે ખર્ચ કરવાના રહેશે અથવા આવો ખર્ચ ના કરવા પાછળનાં કારણોનો અહેવાલ દર્શાવવાનો રહેશે.

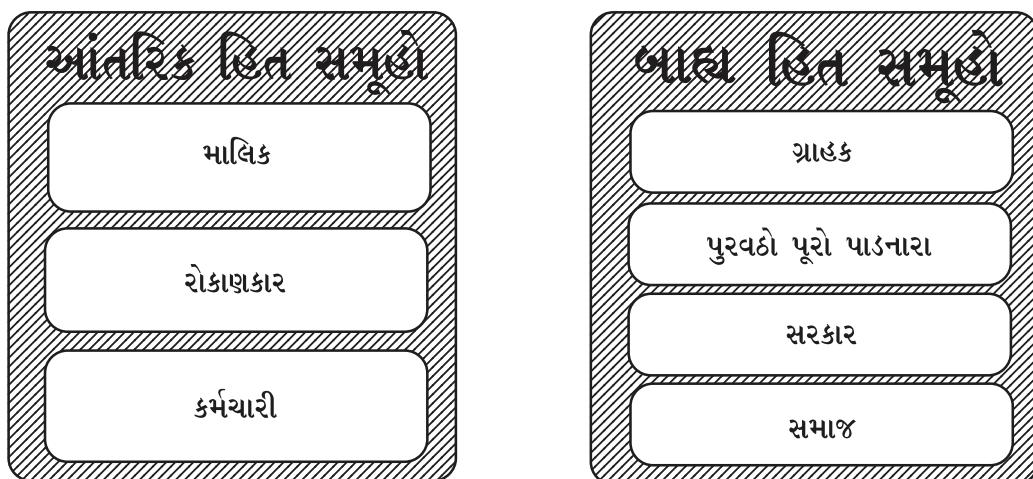
આમ, નવા કંપનીધારા અનુસાર જે કંપનીઓએ કંપનીલક્ષી સામાજિક જવાબદારીની જોગવાઈ લાગુ પડે છે, તેમણે ત્રણથી વધુ સંચાલક મંડળના સત્યોની સામાજિક જવાબદારી સમિતિ બનાવવી ફરજિયાત છે. આ કાયદા દ્વારા કાયદા મંત્રાલયે કંપનીઓને સામાજિક નાગરિક બનવા ઉપર ભાર મૂક્યો છે.

11.2 ધંધા સાથે હિત ધરાવતાં જૂથો પ્રયે સામાજિક જવાબદારી

સામાન્ય રીતે ધંધાકીય એકમ એ એક સ્વતંત્ર એકમ છે. જે આર્થિક પ્રવૃત્તિ કરી વિકાસ સાથે છે. કોઈ પણ ધંધાકીય એકમ સમાજના વિવિધ વર્ગો કે સમૂહોના યોગદાન વગર આપમેળે વિકાસ સાધી શકતા નથી. સમાજના વિવિધ વર્ગો, સમૂહો કે સંસ્થાઓનાં જુદાં જુદાં હિતો ધંધાકીય એકમ સાથે સંકળાયેલા હોય છે. જે દરેકને હિત સમૂહો કહેવામાં આવે છે.

ધંધાકીય એકમ સાથે સંકળાયેલ વિવિધ હિત સમૂહોને નીચે મુજબ બે ભાગમાં વિભાજિત કરી શકાય છે :

આંતરિક હિત સમૂહો : જે હિત સમૂહો ધંધાકીય એકમના સંચાલન સાથે પ્રત્યક્ષ રીતે સંકળાપેલા હોય અને એકમનો જ ભાગ હોય તેને આંતરિક હિત સમૂહો કહે છે.

બાધ્ય હિત સમૂહો : જે હિત સમૂહો ધંધાકીય એકમના સંચાલન સાથે પરોક્ષ રીતે સંકળાપેલા હોય તેને બાધ્ય હિત સમૂહો કહે છે.

11.2.1 માલિક પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : બીજા વિશ્વયુદ્ધ બાદ ભારતમાં ઔદ્યોગિક વિકાસના યુગની શરૂઆત થઈ, તેની સાથે ધંધા કે ઉદ્યોગોના કદમાં અને પ્રકારમાં અકલ્યનીય ફેરફારો થયા, જેનાં પરિણામે મૂરીની આવશ્યકતામાં વધારો થયો, જે એકાકી કે ભાગીદારી દ્વારા પૂરી કરી શકવાની શક્યતા ન જણાતા કંપની સ્વરૂપ સ્વીકૃત બન્યું. આ સ્વરૂપમાં ખરા માલિક એટલે શેરહોલ્ડર અને સંચાલક એમ બંને જુદા અસ્તિત્વમાં આવ્યા. જેના કારણે કંપનીની સામાજિક જવાબદારી ખરા માલિકો પ્રત્યે ઊભી થાય છે જે નીચે મુજબ છે :

(1) નિર્ણય પ્રક્રિયામાં ભાગીદારી : શેરહોલ્ડરો કંપનીના માલિકો છે, તેથી કોઈ પણ નીતિવિષયક નિર્ણયો લેતી વખતે તેઓને વિશ્વાસમાં લેવા જરૂરી છે. નિર્ણય ઘડતરની પ્રક્રિયામાં તેઓને સહભાગી બનાવવા તે કંપનીની સામાજિક જવાબદારી બને છે.

(2) મૂરીની સલામતી અને વૃદ્ધિ : સંચાલકોએ પોતાના વ્યક્તિગત સ્વાર્થને બાજુએ મૂરી પોતાની કુશળતાનો ઉપયોગ શેરહોલ્ડરોની મૂરીની સલામતી અને મૂલ્યમાં વધારો કરવા માટે કરવો તે કંપનીની માલિકો પ્રત્યેની સામાજિક જવાબદારી બને છે.

(3) માલિકનાં હિતોનું રક્ષણ : માલિકોનું હિત હંમેશાં મૂરીની સલામતી, મૂલ્યમાં વધારો અને કંપનીના વિકાસમાં રહેલો જોવા મળે છે. કંપનીનું લાંબા ગાળાનું અસ્તિત્વ રાખ્ય, સમાજ અને માલિકો માટે ઈચ્છનીય છે. આથી માલિકોના આ લાંબા ગાળાના હિતનું રક્ષણ કરવું તે સંચાલકોની સામાજિક જવાબદારી બને છે.

(4) વિકાસમાં પ્રાધાન્ય : જ્યારે એકમના વિકાસની યોજના અમલમાં મુકાઈ રહી હોય ત્યાં મૂળ માલિકો પાસેથી વધુ મૂરી મેળવવાને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ અને તેઓને જરૂરિયાત મુજબ હકના શેર ઓફર કરવા તે સામાજિક જવાબદારી બને છે.

11.2.2 રોકાણકાર પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : એકમના કદના વધારા સાથે વધુ મૂરીની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. જે રોકાણકારો લોન, પ્રેફરન્સ શેર કે ડિબેન્ચર જેવાં વિવિધ સ્વરૂપે પૂરા પાડે છે. એકમની રોકાણકારો પ્રત્યે સામાજિક જવાબદારી નીચે મુજબ છે :

(1) વળતરની સમયસર ચુકવણી : રોકાણકારોએ એકમમાં નાણાંનું રોકાણ ઊંચા નિયમિત અને વાજબી વળતરની અપેક્ષાએ કરેલ હોય છે. તેમને નિયમિત વળતર ચુકવવાની એકમની સામાજિક જવાબદારી બને છે.

(2) જરૂરી માહિતી પૂરી પાડવી : રોકાણકારોને એકમની વર્તમાન સ્થિતિ અને ભાવિ આયોજનની માહિતી પૂરી પાડવી.

(3) રોકાણના મૂલ્યમાં વધારો : એકમનાં નાણાકીય પરિણામોને આધારે રોકાણનું બજારમૂલ્ય નક્કી થાય છે. રોકાણકારોના રોકાણમૂલ્યમાં વધારો થાય તે મુજબ એકમના નાણાકીય નિર્જાયો લેવાવા જોઈએ.

(4) નાણાંની સુરક્ષા : રોકાણકારોએ એકમના સંચાલકોની કાર્યક્ષમતા પર વિશ્વાસ મૂરી નાણાંનું રોકાણ કરેલ હોય છે. તેમનાં નાણાંના યોગ્ય ઉપયોગ અને સુરક્ષાની સામાજિક જવાબદારી બને છે. જેથી ભવિષ્યમાં જ્યારે એકમને નાણાકીય જરૂરિયાત ઊભી થાય ત્યારે આસાનીથી નાણાંની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

(5) સૂચનોની આવકાર્યતા : નાણાંનું રોકાણ કરનાર રોકાણકારો સામાન્ય રીતે બજારનાં વલાણોથી પરિચિત હોવાથી તેઓનાં સૂચનોને આવકાર્ય ગણવા જોઈએ.

11.2.3 કર્મચારી પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : કોઈ પણ એકમને કામગીરી કરવા માટે કર્મચારીઓની આવશ્યકતા રહે છે. એકમ કાર્યદક્ષ કર્મચારીઓ વિના ધ્યેયસિદ્ધિને પામી શકતું નથી, તેમ કહેવું જરાય અતિશયોક્તિ ભરેલું નથી. તેથી કર્મચારીઓનું હિત જળવાય અને તેની કાળજ લેવી તે દરેક ધંધાકીય એકમની મુખ્ય સામાજિક જવાબદારી બને છે.

(1) કર્મચારી જીવનધોરજાની જાળવણી : કર્મચારીનો કાર્ય કરવાનો મુખ્ય હેતુ મહેનતાણું મેળવવાનો હોય છે. આ મહેનતાણું યોગ્ય પ્રમાણમાં ન મળે તો કર્મચારીના મનમાં અસંતોષ ઊભો થાય છે. તદ્વપરાંત તેમને મળતું વેતન સમયસર હોય તે પણ જોવાની કંપનીની જવાબદારી રહે છે. આમ, કર્મચારીઓનું શોષણ ન કરવું અને તેમને વાજબી અને સમયસર મહેનતાણું પૂરું પાડવું જોઈએ.

(2) કામગીરી માટે યોગ્ય વાતાવરણ અને સુવિધાઓ પૂરી પાડવી : કોઈ પણ ધંધાકીય એકમને કાર્યક્ષમ રાખવા માટે યોગ્ય વાતાવરણ ખૂબ જ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ધંધાકીય એકમમાં સકારાત્મક વાતાવરણ હોય, કર્મચારી સંબંધોનો યોગ્ય ઠબે વિકાસ થયો હોય તે જોવાની એકમની સામાજિક જવાબદારી છે. એકમ વિવિધ સુવિધાઓ દ્વારા આ વાતાવરણ પૂરું પાડી શકે છે. દા. ત. : કેન્ટીન સુવિધા પૂરી પાડવી, વાહનવહાર તેમજ એકમમાં સ્વચ્છતા અને હવા-ઉજાસ. શક્ય હોય તો વાતાનુકૂલિત સુવિધાની તેમજ અને કર્મચારીઓને અલાયદી વ્યવસ્થા પૂરી પાડવી.

(3) કર્મચારીઓને સામાજિક સલામતી પૂરી પાડવી : કર્મચારીને યોગ્ય સમયે, યોગ્ય વેતન ઉપરાંત પ્રોવિઝન ફંડ, પેન્શન, માંદગીની રજાઓ, જીવન, આરોગ્યવિષયક વીમા સુરક્ષા અને જૂથ વીમા યોજના જેવી સુવિધાઓ આપવી જોઈએ.

(4) કર્મચારી સંગઠનને માન્યતા આપવી : કર્મચારીઓ સંગઠિત રૂપે પોતાની રજૂઆત સંચાલક મંડળ સમક્ષ મૂકી શકે તે માટે તેઓ કર્મચારી સંગઠનની રચના કરે છે. આ સંગઠનની માન્યતા તેઓએ સંચાલકો પાસેથી લેવાની રહે છે. કર્મચારી સંગઠન એ સમગ્ર એકમના કર્મચારીઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. એકમ કર્મચારી સંગઠનની યોગ્ય માંગણીઓ સ્વીકારી કર્મચારીનો ઉત્સાહ વધારી શકે છે.

(5) ઉચ્ચ સંચાલકોનું સમાધાનકારી વલણા : કર્મચારીઓ એકમના હાથ-પગ સમાન છે. તેઓ પોતાના કાર્યમાં કાર્યક્ષમ રહે તેવી કોઈ પણ એકમની અપેક્ષા હોય છે. સામેની બાજુએ કર્મચારીઓ પણ પોતાના હિતના વિવિધ પ્રશ્નો માટે વ્યક્તિગત કે સંગઠન દ્વારા રજૂઆત કરતા જોવા મળે છે. આ રજૂઆતોને યોગ્ય સમયે ધ્યાનમાં લઈ સમાધાનકારી વલણા રાખવાથી એકમનું અને કર્મચારીઓનું હિત જળવાય છે અને એકમમાં કૌટુંબિક વાતાવરણ સર્જય છે.

(6) અભિપ્રેરણા : તમે તમારા કર્મચારીના કામના કલાકો ખરીદી શકો છો, પરંતુ તેની આવડત જીતવી પડે છે. કોઈ પણ એકમમાં કર્મચારીઓનો ઉત્સાહ સતત પ્રોત્સાહન વિના ટકી શકતો નથી. તેથી કર્મચારીઓનો ઉત્સાહ વધારવા ઈજાફો, બઢતી, પુરુસ્કાર વગેરે આપવા જોઈએ, જેમાંથી કર્મચારીઓમાં આત્મગૌરવની ભાવના દઢ થાય છે. દા. ત., એકમના માલિક દ્વારા કર્મચારી અને તેના પરિવાર સાથે પ્રવાસમાં જઈ કર્મચારીઓને પ્રોત્સાહિત કરવા, કર્મચારીને વધુ સંશોધન કે નવી કાર્યપદ્ધતિ માટે પુરસ્કૃત કરવા વગેરે.

(7) અન્ય જવાબદારીઓ : એકમના નિર્ણયોમાં કર્મચારીઓની ભાગીદારી, કર્મચારીઓને નિર્ણયોથી માહિતગાર કરવા અને જરૂરી માહિતી ઉપલબ્ધ થઈ શકે તેની જોગવાઈ કરવી, નોકરીની શરતો નિમણૂક પહેલાં જ નક્કી કરવી. કર્મચારીનાં સંતાનો માટે શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવી, તેમજ એક જ પરિવારના કર્મચારીઓને સમયનું આયોજન કરી આપવું વગેરે જવાબદારી એકમે નિભાવવી જોઈએ.

11.2.4 ગ્રાહકો પ્રયે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : ગ્રાહકો વગર કોઈ પણ ધંધાકીય એકમના અસ્તિત્વની કલ્યાણ કરવી મુશ્કેલ છે. ગ્રાહક એ કોઈ પણ એકમના અસ્તિત્વમાં કેન્દ્રસ્થાને છે, એટલે જ તેને બજારનો રાજા કહેવાય છે.

(1) યોગ્ય ગુણવત્તાવાળી ચીજવસ્તુ કે સેવાનું વેચાણા : એકમ દ્વારા ગ્રાહકોને જે કોઈ ચીજવસ્તુ કે સેવાનું વેચાણ કરવામાં આવે તેમાં યોગ્ય ગુણવત્તાની જાળવણી તે ગ્રાહક પ્રત્યેની સામાજિક જવાબદારી ગણી શકાય. એકમ દ્વારા વેચવામાં આવતી વસ્તુનું યોગ્ય પોકિંગ, વજન તેમજ બેણસેળ વગરની અને ગ્રાહકની જરૂરિયાતને સંતોષ આપે તેવી હોય તે એકમની ફરજ છે.

(2) વાજબી ડિમત : વાજબી ડિમત એટલે એવી ડિમત કે જેમાં ગ્રાહકને યોગ્ય સંતોષ અને ઉત્પાદકને યોગ્ય વળતર મળે. આજના આ સ્પર્ધાત્મક યુગમાં એકમે ટકી રહેવા માટે વાજબી નફો જરૂરી છે સાથે સામાજિક જવાબદારીના ભાગ રૂપે પણ ગ્રાહક પાસેથી વધુ ડિમત ના લેવી જોઈએ.

(3) બજરમાં પુરવઠાનું સાતત્ય જગવવું : કેટલીક વાર ગ્રાહકો પાસેથી વધુ કિંમત વસૂલ કરવા માલની ફૂન્ડ્શિયન અછત ઊભી કરવામાં આવે છે. બજરમાં પુરવઠાનું સાતત્ય જગવી અછત ઊભી ન થવા દેવી. તે એકમની સામાજિક જવાબદારી છે.

(4) ગેરમાર્ગ દોરતી જાહેરાતો ન આપવી : કેટલાક એકમો તેમના ઉત્પાદન કે સેવાથી થતા લાભોની અતિશયોક્તિ ભરેલી જાહેરાતો આપે છે. કેટલાક ગ્રાહકો આ જાહેરાતોથી આકર્ષાઈ જે-તે ચીજવસ્તુ કે સેવા ખરીદવા પ્રેરણ છે. અંતે ખરીદા બાદ જાહેરાતમાં દર્શાવ્યા મુજબનો ઈચ્છિત લાભ પ્રાપ્ત ન થતાં છેતરાયાની લાગણી અનુભવે છે. તેથી આવી બ્રામક જાહેરાત ન આપવી જોઈએ.

(5) વેચાણ પદ્ધીની સેવાઓ : ગ્રાહકને વસ્તુ કે સેવાનું વેચાણ કર્યા બાદ એકમની જવાબદારી પૂરી થતી નથી, વાસ્તવમાં જવાબદારીની શરૂઆત થાય છે. ચીજવસ્તુ કે સેવા અંગે ગ્રાહકને ફરિયાદ નિવારણ માટે નજીકમાં સેવાકેન્દ્રની પ્રાપ્તિ અને ગ્રાહકને પેદાશ પસંદ ના પડે તો પરત કરવાની સ્વતંત્રતા, ગ્રાહકનો કાયદાકીય હક છે અને એકમની સામાજિક જવાબદારી બને છે. જે એકમ સ્વૈચ્છિક રીતે તેનો સ્વીકાર કરે તે એકમની સામાજિક પ્રતિષ્ઠામાં વધારો થાય છે, અન્યથા વર્તમાનમાં કાયદા દ્વારા ફરજ પડે છે ત્યારે એકમની સામાજિક અને ધંધાદારી પ્રતિષ્ઠામાં ઘટાડો થાય છે.

11.2.5 પુરવઠો પૂરો પાડનાર પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : કોઈ પણ ધંધાકીય એકમની સફળતાનો આધાર સતત અને ગુણવત્તાયુક્ત પુરવઠ ઉપર રહેલો છે. પુરવઠો ભौતિક સામગ્રીનો કે સેવાનો પણ હોઈ શકે છે. એકમની સફળતામાં મુખ્ય ભાગ ભજવતા બાબ્ય પરિબળોમાં પુરવઠો પૂરો પાડનાર પ્રત્યે એકમની સામાજિક જવાબદારી જરૂરી છે.

(1) પુરવઠ અંગે અગાઉથી જાણ : પુરવઠો પૂરો પાડનારને આકસ્મિક કારણો સિવાય અગાઉથી એકમની માંગ સંદર્ભે માહિતગાર કરવાથી પુરવઠાની કટોકટી સર્જાતી નથી. પરિણામે ઉત્પાદનનું સાતત્ય જગવાય છે અને એકમની પ્રતિષ્ઠામાં પણ વધારો થાય છે.

(2) ગુણવત્તા અને કૌશલ્યની સ્પષ્ટતા : એકમે પોતાને કાચો માલ અને સેવાનો પુરવઠો પૂરો પાડનાર સાથે પોતાની જરૂરિયાત અનુસાર ગુણવત્તા અને કૌશલ્યની અગાઉથી સ્પષ્ટતા કરવી જોઈએ જેથી પુરવઠાનું સાતત્ય જગવાય.

(3) સમયસર ચુકવણી : કાચો માલ અને કામદારોનો પુરવઠો પૂરો પાડનારને નક્કી કરેલ શરતો મુજબ નાણાંની ચુકવણી કરવી જોઈએ.

11.2.6 સરકાર પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : ધંધાકીય એકમે આર્થિક પ્રવૃત્તિ માટે સરકાર દ્વારા તૈયાર કરેલ કાયદા મુજબ સંચાલન કરવાનું રહે છે.

(1) કાયદાનું પાલન કરવું : સરકાર દ્વારા પ્રસ્થાપિત કરેલ કાયદાઓનું યોગ્ય રીતે પાલન કરવાની જવાબદારી બને છે.

(2) પ્રામાણિકતાપૂર્વક કરવેરા ભરવા : કોઈ પણ એકમે સરકાર દ્વારા વખતોવખત લાદવામાં આવતા તમામ કર પ્રામાણિકતાપૂર્વક સમયસર ભરવા જોઈએ.

(3) સરકારના કાર્યક્રમોના અમલમાં ભાગીદારી : સરકાર દ્વારા વખતોવખત દેશની પ્રગતિ અને વિકાસ માટે અનેકવિધ કાર્યક્રમો ઘડવામાં આવતા હોય છે. જે કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવો અથવા લોકો સુધી આ કાર્યક્રમો પહોંચી શકે તેવી લોકભાગીદારીમાં એકમે સામેલ થવું જોઈએ. દા. ત., સરકાર દ્વારા સ્વચ્છ ભારત અભિયાન અમલમાં મુકાયું. ત્યાર બાદ કેટલાક એકમો સ્વચ્છતા કાર્યક્રમોમાં સહભાગી બનેલ છે.

(4) ઔદ્યોગિક નીતિના અમલમાં મદદરૂપ થવું : સરકાર દેશની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં લઈ ઔદ્યોગિક નીતિનું ઘડતર કરે છે. આ ઔદ્યોગિક નીતિના અમલમાં મદદરૂપ થવું તે એકમની સામાજિક જવાબદારી બને છે.

11.2.7 સમાજ પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : સંચાલન-શાલી પીટર એફ. ઇકર જણાવે છે કે કોઈ પણ ધંધાકીય એકમનું સંચાલન એ રીતે કરવું જોઈએ કે જેમાં એકમ અને સમાજના વિવિધ વર્ગોનાં હિતો વચ્ચે સમતુલ્ય રહે. એકમે સંચાલન કરતી વખતે સમાજનાં આર્થિક અને સામાજિક હિતો જગવવાનું જોઈએ.

(1) પર્યાવરણનું જતન કરવું : એકમે ઉત્પાદન-પ્રક્રિયાની પસંદગી એવી કરવી જોઈએ કે જેથી પ્રદૂષણ ઓછું ફેલાવી પર્યાવરણની જગવણી થતી હોય.

(2) રાષ્ટ્રીય વિકાસનાં કાર્યમાં ફાળો : રાષ્ટ્રનો વિકાસ એ વ્યક્તિ વિકાસ અને એકમના વિકાસનું સંયુક્ત પરિણામ છે. એકમે પોતાનાં નાણાંકીય સાધનોના ઈષ્ટતમ ઉપયોગ દ્વારા રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં ફાળો આપવો જોઈએ.

(3) સંશોધનને મહત્વ આપવું : રાષ્ટ્રનાં વિકાસમાં ઔદ્યોગિક સંશોધનોનું યોગદાન હોય છે. વિકસિત રાષ્ટ્રના એકમો પોતાના નજીનો કેટલોક ભાગ સંશોધન-કાર્ય દ્વારા એકમને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્પર્ધામાં અન્ત્રિમ રાખવા માટે કરે છે. આથી એકમે સંશોધન કાર્યને મહત્વ આપી સમાજની જરૂરિયાત મુજબની વસ્તુ કે સેવાનું ઉત્પાદન કરવું જોઈએ.

(4) કટોકટી કે આફના સમયમાં જવાબદારી નિભાવવી : કુદરતી આપત્તિના સંજોગોમાં એકમે સરકારી અને અર્ધ સરકારી તંત્રની સાથે તાલ મેળવી સામાજિક જવાબદારી અદા કરવી જોઈએ.

(5) સામાજિક-સાંસ્કૃતિક વારસાનું સંવર્ધન : એકમે પોતાની પેદાશ કે સેવા દ્વારા રાષ્ટ્રનાં સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનું સંવર્ધન થતું હોય તેની તકેદારી રાખવી જોઈએ. પ્રચાર અને પ્રસારનાં એવાં માધ્યમો અને ઝ્યાલો ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ કે જે સાંસ્કૃતિક મૂલ્યને અવરોધથાન હોય. દા. ત., જાહેરાતોમાં અશ્વીલતા કે રંગબેદ જેવા ઝ્યાલોનું નિરૂપણ ન કરવું જોઈએ.

(6) સમાજ ઉત્થાનમાં સહભાગી : કોઈ પણ સમાજનો વિકાસ સામાજિક સમાનતા સિવાય શક્ય નથી. સામાજિક સમાનતા દરેક વર્ગને યોગ્ય તકની પ્રાપ્તિ દ્વારા હાંસલ થાય છે. એકમે સમાજના નભળા વર્ગને યોગ્ય તકો પૂરી પારી વિકાસમાં મદદરૂપ થવું જોઈએ.

(7) રોજગારીની તકોનું નિર્માણ કરવું : એકમે વિકાસ સાધી રોજગારીની તકોનું સર્જન કરવું જોઈએ. રાષ્ટ્રીય વિકાસદર કે રાષ્ટ્રીય સમાનતા રોજગારીની તકો દ્વારા સિદ્ધ કરી શકાય છે.

(8) માનવ હકોની જાળવણી : પ્રાકૃતિક અને બંધારણીય માનવીય હકોની એકમે જાળવણી કરવી તે તેની સામાજિક જવાબદારીનો ભાગ બને છે.

11.3 ધંધાકીય એકમ અને પર્યાવરણની જાળવણી

વિશ્વ જ્યારે જ્યોતિલ વોર્ભિંગ જેવા અતિ વિકિટ પ્રશ્નનો સામનો કરી રહેલ છે અને તેની સામે બાથ ભીડવા પગલાં લઈ રહેલ છે, ત્યારે ધંધાકીય એકમે તેમાં ડિસ્સેદારી કર્યા વિના રહેવું જોઈએ નહિ. પર્યાવરણ સંદર્ભ સરકાર દ્વારા ઘડવામાં આવેલાં ધોરણોનું પાલન કરી પોતાનો ધંધે કરવો તે સામાજિક જવાબદારી બની રહે છે. સામાજિક જવાબદારીના ભાગ સ્વરૂપે ધંધાકીય એકમે પર્યાવરણની જાળવણીને જુદાં જુદાં ચાર ક્ષેત્રોને ધ્યાને રાખીને પોતાનો કારોબાર કરવો જોઈએ :

(1) જમીન અને જંગલની જાળવણી : એકમની સ્થાપના માટે જમીનની આવશ્યકતા રહેલી છે. આ જમીન માટે શક્ય છે કે વૃક્ષો કાપવાની જરૂરિયાત પડેલ હોય તો તેટલા પ્રમાણમાં વૃક્ષારોપણ કરી નવાં વૃક્ષો ઉછેરવાની સામાજિક જવાબદારી બને છે. સાથે એકમના કચરા અને કેમિકલના નિકાલ દ્વારા આસપાસની ફળદૂપ જમીનની ઉત્પાદકતા પર અસર ન થાય તે જોવાની એકમની જવાબદારી બને છે. અન્યથાં એકમનો સામાજિક બહિષ્કાર જેવાં અંતિમ પગલાં લેતાં પણ સમાજ ખચકાતો નથી.

(2) જળ સંપત્તિની જાળવણી : ઉત્પાદન-પ્રક્રિયા દરમિયાન દૂષિત ઘન અને પ્રવાહી કચરાના નિકાલની એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ કે જેથી ભાવ અને ભૂગર્ભ જળસોત પ્રદૂષિત ન થાય તેનો ઝ્યાલ રાખવો જોઈએ.

(3) હવા અને વિવિધ વાયુની જાળવણી : એકમની ઉત્પાદન-પ્રક્રિયા દરમિયાન ઘન, પ્રવાહી અને વાપુ કચરાના નિકાલની વ્યવસ્થા હવાના પ્રદૂષણમાં વધારો ન કરે તેવી રીતે વ્યવસ્થા ગોઠવવી જોઈએ. ઘણા એકમો દ્વારા જેરી ગોસ-ગળતરના પરિણામે જાનહાનિ અને બાળકોમાં શારીરિક ખોડાંપણ ભૂતકાળમાં થયેલ છે. સમાજના સામાન્ય આરોગ્યની જાળવણી એકમની સામાજિક જવાબદારીનો ભાગ છે.

(4) અવાજના પ્રદૂષણને અટકાવવું : ઉત્પાદન-પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગમાં લેવાતાં યંત્રોની ગોઠવણી અને કારખાનાનું બાંધકામ એવું કરવું જોઈએ જેથી અવાજનું પ્રદૂષણ ઓછું થાય.

11.4 ધંધાકીય નીતિમત્તા

વર્તણૂક અને ચારિત્ય અંગેના સર્વસ્વીકૃત સિદ્ધાંતો અને પ્રમાણભૂત ધોરણોનો સમૂહ એટલે ધંધાકીય નીતિમત્તા. ધંધાકીય નીતિમત્તામાં એવા સિદ્ધાંતો અને ધોરણોની ચર્ચા અને અમલ કરવામાં આવે છે કે જે એકમના જુદા-જુદા વ્યક્તિઓ વચ્ચેના સંબંધોમાં સાચું શું અને ખોટું શું તે નક્કી કરી અને તેને અમલમાં મૂકે છે. દા. ત., છેતરપણી કરવી નહિ, લાંચ લેવી-દેવી નહિ વગેરે.

નીતિશાસ્ત્રના નિયમના સિદ્ધાંતો અને કાનૂની નિયમનો વચ્ચે મુખ્ય તફાવત એ છે કે, નીતિશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોનો સતત દ્વારા અમલ કરાતી શકાતો નથી, જ્યારે કાનૂની નિયમનોમાં એ શક્ય બને છે. જો ધંધાકીય એકમો સમાજમાં નીતિમત્તાનાં ધોરણોનું યોગ્ય રીતે પાલન કરે તો ફરજિયાત સ્વરૂપે કાયદાકીય રૂપમાં અમલ કરાવવાની જરૂરિયાત ઊભી થતી નથી. સમાજ પણ એ દરેક ધંધાકીય એકમ પાસેથી અપેક્ષા રાખે છે કે તે નીતિમત્તાથી પ્રવૃત્તિ કરે.

ધંધાકીય નીતિમત્તાનો ભંગ મોટે ભાગે હરીફાઈમાં કે જ્યારે ધંધાકીય ઝડપી અને વધુ નક્કો મેળવવા ઈચ્છે છે ત્યારે થતો

હોય છે; પરંતુ સામાન્ય નિરીક્ષણ એવું છે કે જે એકમો દ્વારા નીતિમત્તાનાં ધોરણો જાળવીને પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે, તેનું અસ્તિત્વ લાંબા ગાળા સુધી ટકી રહે છે અને સારો આર્થિક વિકાસ પણ હાંસલ કરી શકે છે.

11.4.1 ધંધાકીય નીતિમત્તાનાં તત્ત્વો : નીતિમત્તાપૂર્વ વર્તણૂક એ ધંધા અને સમાજ બંને માટે સારી બાબત છે. એકમના રોજબરોજના વ્યવહારોમાં મૂલ્યો અને નીતિમત્તાનું તત્ત્વ હોય તો જ સમગ્ર એકમમાં યોગ્ય વાતાવરણ ઊભું થઈ શકે.

(1) ઉચ્ચ સંચાલક મંડળની પ્રતિબદ્ધતા : નીતિમત્તાયુક્ત વર્તણૂકને સફળ બનાવવા ઉચ્ચ સંચાલકોની ભૂમિકા નિર્ણાયક બની રહે છે અને તેનાં પરિણામો પ્રાપ્ત કરવા એકમના મુખ્ય અધિકારીઓએ સદાય કટીબદ્ધ રહેવું જરૂરી છે. મૂલ્યોને વળગી રહેવા માટે તેઓએ પોતાની નેતાગીરી દ્વારા સમગ્ર એકમની વર્તણૂકને પ્રેરિત કરવા જોઈએ.

(2) માર્ગદર્શક નિયમોનું પ્રકાશન : એકમમાં નીતિમત્તાયુક્ત વ્યવહાર માટે એકમમાં કર્મચારીઓને માર્ગદર્શન પૂરું પાડવા માટે, ઉચ્ચ સંચાલકોએ લેખિત સ્વરૂપે માર્ગદર્શિકા પ્રકાશિત કરવી જોઈએ કે જેથી જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાં કર્મચારીને વ્યવહાર સંબંધિત પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન મળી રહે.

(3) માળખાકીય રચના કરવી : એકમ દ્વારા લેવામાં આવેલા નિર્ણયો એકમના નીતિમત્તાના સિદ્ધાંતોને અનુસરે છે, તેની ખાતરી કરવા માટે તેના અમલ માટેની યોગ્ય માળખાકીય રચના કરવી જોઈએ.

(4) નિર્ણયોમાં ભાગીદારી : નિર્ણયોમાં કર્મચારીઓની સહભાગીદારી નીતિમત્તાને સફળ બનાવે છે.

(5) પરિણામોનું મૂલ્યાંકન : સામાન્ય રીતે નીતિમત્તા એ ગુણાત્મક બાબત હોવાથી તે સાપેક્ષ ઘ્યાલ બને છે. તેથી નીતિમત્તાનાં ધોરણો એકમમાં કેટલે અંશે પ્રસ્તુત બન્યા છે તે એકમ સાથે સંકળાયેલ જુદા જુદા વર્ગના પ્રતિસાદ દ્વારા જાણી શકાય છે.

આ પ્રકરણમાં તમે શું શીખ્યા ?

કુંપનીલક્ષી સામાજિક જવાબદારી : કુંપનીની આર્થિક વિકાસ માટેની કર્મચારી અને તેના પરિવાર માટેના જીવનધોરણની ગુણવત્તામાં સુધારા માટેની સ્થાનિક સમુદ્ધારો અને સમાજ પ્રત્યેની નૈતિક પ્રતિબદ્ધતા એટલે કુંપનીલક્ષી સામાજિક જવાબદારી.

સામાજિક જવાબદારીની વ્યાખ્યા : કોઈ પણ ધંધાકીય એકમના ઉદ્ભબ અને વિકાસમાં સમાજનાં જુદાં જુદાં અંગો અને સંસ્થાએ જે સેવાઓ અને યોગદાન આપેલ છે તેના ઉત્તરાધિત્વરૂપે ધંધાની સમાજ પ્રત્યે ઋણ અદા કરવાની જે ફરજો ઉદ્ભવે છે તેને ધંધાની સામાજિક જવાબદારી કહે છે.

ધંધા સાથે હિત ધરાવતાં જૂથો પ્રત્યે સામાજિક જવાબદારી :

માલિક પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : (1) નિર્ણય-પ્રક્રિયામાં ભાગીદારી (2) મૂડીની સલામતી અને વૃદ્ધિ (3) હિતોનું રક્ષણ (4) વિકાસમાં પ્રાધ્યાન્ય.

રોકાણકાર પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : (1) વળતરની સમયસર ચુકવણી (2) રોકાણકારોને જરૂરી માહિતી પૂરી પાડવી (3) રોકાણકારના રોકાણા મૂલ્યમાં વધારો (4) નાણાંની સુરક્ષા (5) સૂચનાની આવકાર્યતા.

કર્મચારી પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : (1) કર્મચારીના જીવનધોરણની જાળવણી (2) કામગીરી માટે યોગ્ય વાતાવરણ અને સુવિધાઓ પૂરી પાડવી (3) કર્મચારીને સામાજિક સલામતી પૂરી પાડવી (4) કર્મચારી સંગઠનને માન્યતા આપવી (5) ઉચ્ચ સંચાલકોનું સમાધાનકારી વલણ (6) કર્મચારીને અભિપ્રેરણ (7) અન્ય જવાબદારીઓ.

ગ્રાહક પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : (1) યોગ્ય ગુણવત્તાવાળી ચીજવસ્તુ કે સેવાનું વેચાણ (2) વાજબી કિમત (3) બજારમાં પુરવણાનું સાતત્ય જાળવવું (4) ગેરમાર્ગ દોરતી જાહેરાતો ન આપવી (5) વેચાણ પદ્ધીની સેવાઓ.

પુરવણો પૂરો પાડનાર પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : (1) પુરવણ અંગે અગાઉથી જાણ (2) ગુણવત્તા અને કૌશલ્યની સ્પષ્ટતા (3) સમયસર ચુકવણી.

સરકાર પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : (1) કાયદાનું પાલન કરવું (2) પ્રામાણિકતાપૂર્વક કરવેરા ભરવા (3) સરકારના કાર્યક્રમોના અમલમાં ભાગીદારી (4) ઔદ્યોગિકનીતિના અમલમાં મદદરૂપ થવું.

સમાજ પ્રત્યે ધંધાની સામાજિક જવાબદારી : (1) પર્યાવરણનું જતન કરવું (2) રાષ્ટ્રીય વિકાસનાં કાર્યમાં ફાળો (3) સંશોધનને મહત્વ આપવું (4) કટોકટી કે આફિતના સમયમાં જવાબદારી નિભાવવી (5) સામાજિક-સાંસ્કૃતિક વારસાનું સંવર્ધન (6) સમાજ-ઉત્થાનમાં સહભાગી (7) રોજગારીની તકોનું નિર્માણ કરવું (8) માનવહકોની જાળવણી.

ધંધાકીય એકમ અને પર્યાવરણની જગતવણી : સામાજિક જવાબદારીના ભાગ સ્વરૂપે ધંધાકીય એકમે પર્યાવરણની જગતવણીને જુદાં જુદાં ચાર ક્ષેત્રોને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાનો કારોબાર કરવો જોઈએ :

- (1) જમીન અને જંગલની જગતવણી (2) જળસંપત્તિની જગતવણી (3) હવા અને વિવિધ વાયુની જગતવણી
- (4) અવાજના પ્રદૂષણને અટકાવવું.

ધંધાકીય નીતિમત્તા : વર્તણૂક અને ચારિન્ય અંગેના સર્વસ્વીકૃત સિદ્ધાંતો અને પ્રમાણભૂત ધોરણોનો સમૂહ એટલે ધંધાકીય નીતિમત્તા.

ધંધાકીય નીતિમત્તાનાં તત્ત્વો : નીતિમત્તાપૂર્ણ વર્તણૂક એ ધંધા અને સમાજ બંને માટે સારી બાબત છે. એકમના રોજબરોજના વ્યવહારોમાં મૂલ્યો અને નીતિમત્તાનું તત્ત્વ હોય તો જ સમગ્ર એકમમાં યોગ્ય વાતાવરણ ઊભું થઈ શકે. ધંધામાં નીતિમત્તાનાં કેટલાંક તત્ત્વો નીચે મુજબ છે :

- (1) ઉચ્ચ સંચાલકમંડળની પ્રતિબદ્ધતા (2) માર્ગદર્શક નિયમોનું પ્રકાશન (3) માળખાકીય રચના કરવી
- (4) નિર્જયોમાં ભાગીદારી (5) પરિણામોનું મૂલ્યાંકન.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

- (1) કંપનીધારા-2013ની જોગવાઈ મુજબ નીચેની કંપની માટે સામાજિક જવાબદારી નિભાવવી કાયદા દ્વારા ફરજિયાત બનેલ છે.
  - (A) જે કંપનીનો વાર્ષિક ઉથલો ₹ 5 કરોડ હોય. (B) જે કંપનીનો વાર્ષિક ઉથલો ₹ 50 કરોડ હોય.
  - (C) જે કંપનીનો વાર્ષિક ઉથલો ₹ 500 કરોડ હોય. (D) જે કંપનીનો વાર્ષિક ઉથલો ₹ 1000 કરોડ હોય.
- (2) કંપનીધારા-2013ની જોગવાઈ મુજબ કંપનીએ સામાજિક જવાબદારી પેટે ખર્ચ કરવો ફરજિયાત છે.
  - (A) સરેરાશ વાર્ષિક નફાના ઓછામાં ઓછા 2 % (B) સરેરાશ વાર્ષિક નફાના ઓછામાં ઓછા 5 %
  - (C) સરેરાશ વાર્ષિક નફાના વધુમાં વધુ 2 % (D) સરેરાશ વાર્ષિક નફાના વધુમાં વધુ 5 %
- (3) કંપનીમાં બાધ્યકારી સમૂહમાં સમાવેશ થતો હિતસમૂહ પસંદ કરો.
  - (A) કર્મચારી (B) રોકાણકાર (C) માલિક (D) ગ્રાહક
- (4) ધંધાની સામાજિક જવાબદારી એટલે...
  - (A) સમાજનું ધંધા પ્રત્યેનું ઉત્તરદાયિત્વ (B) ગ્રાહકનું સમાજ પ્રત્યેનું ઉત્તરદાયિત્વ
  - (C) ધંધાનું સમાજ પ્રત્યેનું ઉત્તરદાયિત્વ (D) સમાજનું ગ્રાહક પ્રત્યેનું ઉત્તરદાયિત્વ
- (5) ધંધાની સામાજિક જવાબદારી કેટલા હિતસમૂહો પ્રત્યે રહેલી છે ?
  - (A) પાંચ (B) છ (C) સાત (D) આઠ
- (6) સામાજિક જવાબદારીના સંદર્ભે બજારનો રાજ કહેવાય છે.
  - (A) રોકાણકાર (B) ગ્રાહક (C) માલિક (D) કર્મચારી
- (7) અશ્લીલ કે રંગબેદ જેવા ઘ્યાલોનું જાહેરતમાં નિરૂપણ ન કરવું એ ધંધાની...
  - (A) રાજકીય જવાબદારી છે. (B) ધાર્મિક જવાબદારી છે.
  - (C) આર્થિક જવાબદારી છે. (D) સામાજિક જવાબદારી છે.
- (8) ધંધાકીય નીતિમત્તાનો અમલ કેવી રીતે થાય છે ?
  - (A) કંપનીધારા મુજબ (B) ભાગીદારી કાયદા મુજબ
  - (C) સ્વૈચ્છિક રીતે (D) સહકારી મંડળીના કાયદા મુજબ
- (9) માનવીના નૈતિક વ્યવહારોનું અર્થઘટન કરતું શાસ્ત્ર એટલે...
  - (A) સમાજશાસ્ત્ર (B) માનસશાસ્ત્ર (C) રાજ્યશાસ્ત્ર (D) નૈતિશાસ્ત્ર

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) સામાજિક જવાબદારીનો અર્થ આપો.
  - (2) શૂન્ય પ્રદૂષશાળાનું વાતાવરણ પેદા કરવું એ કઈ જવાબદારી કહેવાય ?
  - (3) વાજબી કિંમત એટલે શું ?
  - (4) નીતિમત્તાનો અર્થ આપો.
  - (5) પર્યાવરણનું જતન કરવું એ કઈ જવાબદારી કહેવાય ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટુંકમાં જવાબ આપો :

- (1) સમયસર અને યોગ્ય વેતન તે એકમની સામાજિક જવાબદારી બને છે. - સમજાવો.
(2) ગ્રાહકના હિતનું રક્ષણ એકમની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કરે છે. - સમજાવો.
(3) ધંધાકીય નીતિમત્તામાં ક્યા તત્વોનો સમાવેશ થાય છે ?

4. નીચેના પ્રશ્નોના મદ્દાસર જવાબ આપો :

- (1) ધંધાકીય એકમે પર્યાવરણ સંદર્ભે કયા કયા ક્ષેત્રે ફરજ બજાવવી જોઈએ તે મુદ્દાસર સમજાવો.
  - (2) ધંધાકીય એકમ સામાજિક જવાબદારીઓ નિભાવી પ્રતિભામાં વધારો કરી શકે છે.
  - (3) કર્મચારી પ્રત્યેની સામાજિક જવાબદારીઓ એકમમાંથી કચ્ચવાટ દૂર કરે છે.
  - (4) ધંધાકીય નીતિમત્તાનો કાયદા દ્વારા અમલ શક્ય નથી.
  - (5) નીતિમત્તા અને કાયદા વચ્ચેનો તફાવત.

5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપવ્રક્ત જવાબ આપો :

- (1) ધંધાની માલિકો પ્રત્યેની સામાજિક જવાબદારીઓ સમજાવો.
  - (2) ધંધાની સમાજ પ્રત્યેની સામાજિક જવાબદારીઓ સમજાવો.
  - (3) ધંધાની આંતરિક સામાજિક જવાબદારીઓ સવિસ્તાર સમજાવો.
  - (4) ધંધાકૃય એકમની ભાવ્ય સામાજિક જવાબદારીઓનો ખ્યાલ સવિસ્તર વર્ણવો.

पारिभाषिक शब्दों

USA	:	United States of America
ટકાઉ વિકાસ માટેની વિશ્વ	:	World Business Council for Sustainable Development
વાપાર પરિષદ	:	Sustainable Development
કુલ વેચાણ, વેચાણ ઉથલો	:	Turnover
શેરધારકો	:	Shareholders
ઉધીનું	:	Loan
પસંદગીના શેર	:	Preference Share
ડિબેન્ચર	:	Debenture
ઉપહારગૃહ	:	Canteen

પ્રોજેક્ટ કાર્ય

1. વેપારની સહાયક સેવાઓ જેવી કે બેન્કિંગ, વીમો, વખાર, વાહનયુવહાર, માહિતી સંચારની સેવા પૂરી પાડતી પાંચ કંપનીઓનાં નામની યાદી તૈયાર કરી કોઈ પણ એકનો અહેવાલ તૈયાર કરો.
2. આપના વિસ્તારની આસપાસ કાર્યરત પાંચ જુદી જુદી સહકારી મંડળીનાં નામની યાદી તૈયાર કરી તે પૈકી કોઈ પણ એકની પ્રવૃત્તિઓનો વિગત વાર અહેવાલ તૈયાર કરો.
3. વિવિધ પ્રકારના જાહેર ક્ષેત્રનાં સાહસો : વैશ્વિક સાહસો, સંયુક્ત સાહસો અને જાહેર ખાનગી ભાગીદારી દરેકના પાંચ એકમોનાં નામની યાદી તૈયાર કરો તે પૈકી કોઈ પણ એકની ધંધાકીય પ્રવૃત્તિ વિશે વિસ્તૃત અહેવાલ તૈયાર કરો.
4. તમારી નજીકની કોઈ પણ એક બેન્કની મુલાકાત લઈ બચત ખાતું ખોલવા અંગે પ્રક્રિયા વિશે માહિતી એકત્રિત કરી તે અંગે જરૂરી દસ્તાવેજો મેળવી અહેવાલ તૈયાર કરો.
5. જીવનવીમાં નિગમ અથવા કોઈ પણ એક ખાનગી વીમાંકની દ્વારા અપાતી જુદી જુદી વીમા પોલિસી વિશે વિસ્તૃત અહેવાલ તૈયાર કરો.
6. કોઈ એક સ્થાનિક વેપાર કે ધંધાકીય એકમ પસંદ કરી તે એકમને કયા પ્રકારનાં જોખમોનો સામનો કરવો પડે છે તે શોધી તે જોખમોનું તે એકમ કઈ રીતે નિવારણ કરે છે તેની વિસ્તૃત નોંધ તૈયાર કરો.
7. કોઈ એક ભાગીદારી પેઢીનું કાલ્યનિક ભાગીદારી કરારનામાં તૈયાર કરો.

[નં. 1થી 7માંથી ગમે તે એક પ્રોજેક્ટ તૈયાર કરો.]

8. કોઈ પણ એક પેઢી કે કંપની પસંદ કરી તેના દ્વારા સામાજિક જવાબદારી અદા કરવા લેવામેલ પગલાંઓ અંગે અહેવાલ તૈયાર કરો.
9. આપની પસંદગીની કોઈ પણ એક કંપનીનો વાર્ષિક અહેવાલ મેળવી તે કંપનીના મૂડીનાં પ્રાપ્તિસ્થાનો વિશે નોંધ લખો.
10. તમારા વિસ્તારમાં આવેલ સ્થાયી દુકાનોનો તમે કરેલ અભ્યાસના પ્રકારો પ્રમાણે વર્ગીકરણ કરો.
11. ગુજરાત સરકાર દ્વારા નિકાસવૃદ્ધિ માટે અપાતાં પ્રોત્સાહનો વિશે નોંધ લખો.
12. તમારી પસંદગીની કોઈ એક સંસ્થા દ્વારા થતા ઇન્ટરનેટ માર્કેટિંગ પર અહેવાલ તૈયાર કરો.
13. નાના પાયા પરના ધંધાકીય એકમની મુલાકાત લઈ ધંધાને નડતી સમસ્યાઓ ઉપર અહેવાલ તૈયાર કરો.

[નં. 8થી 13માંથી ગમે તે એક પ્રોજેક્ટ તૈયાર કરો.]

● ● ●